

TILSHUNOSLIK FANINING SHAKLLANISHI VA TARIXIY TARAQQIYOTI

Sohobiddinova Muhayyoxon Ilyor qizi

ADChTI talabasi

sohobiddinovamuhayyo0@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezis-maqolada tilshunoslikning paydo bo'lishi, qadimgi sivilizatsiyalardagi tilga doir qarashlar, ilmiy-lingvistik tafakkurning shakllanish jarayoni hamda zamonaviy lingvistika yo'nalishining taraqqiyoti yoritiladi. Panini, Aristotel, Platon, Sibavayh kabi olimlarning qarashlari tahlil qilinadi va tilning jamiyat, tafakkur va madaniyat bilan bog'liqligi borasida muallif nuqtayi nazari bayon etiladi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, tildan foydalanish, grammatika, fonetika, til tarixi, tafakkur, nutq.

Annotation: This article explores the origins of linguistics, scholarly views on language in ancient civilizations, and the formation of linguistic–philosophical thought. It also highlights the development of modern linguistic theory. The ideas of Panini, Aristotle, Plato, and Sibawayh are analysed, and the author's standpoint regarding the relationship between language, society, cognition, and culture is presented.

Keywords: linguistics, language use, grammar, phonetics, history of language, cognition, speech.

Аннотация: В статье рассматриваются происхождение языкознания, лингвистические учения древних цивилизаций и развитие современной лингвистики. Анализируются взгляды Панини, Аристотеля, Платона и Сибавейхи, а также приводятся размышления автора о роли языка в обществе, мышлении и культуре.

Ключевые слова: языкознание, речь, грамматика, фонетика, развитие языка, мышление, культура.

Tilshunoslikning paydo bo'lishi insoniyatning muloqotga bo'lgan ehtiyojidan kelib chiqqan bo'lib, jamiyat shakllangan ilk davrlarda tilning inson faoliyatidagi o'rni muhim bo'lgan. Insonlar o'rtasida axborot almashinuvi, ovchilik va mehnat jarayonini muvofiqlashtirish, urf-odatlar va tajribalarni keyingi avlodlarga yetkazish zarurati nutq va tilni shakllantirishga olib kelgan. Dastlab sodda va ibtidoiy bo'lgan til asta-sekin tartiblangan, ichki qonuniyatga ega murakkab tizimga aylangan. Til insoniyat taraqqiyoti bilan yonma-yon rivojlangan bo'lib, u jamiyatning ijtimoiy hayotini tashkil etuvchi eng muhim omillar qatoriga kirgan.

Qadimgi Hindistonda tilshunoslikning ilmiy shakllanishi Panini nomi bilan bog'liq. Uning "Ashtadhyayi" asari sanskrit tilining grammatik tizimini o'z davri uchun nihoyatda mukammal tarzda tahlil qilgan bo'lib, morfologik modellar va fonetik qonuniyatlarni qat'iy tamoyillar asosida izohlab bergan [1, 45-bet]. Panini tomonidan ishlab chiqilgan tilshunoslik maktabi 4000 ga yaqin sutrada ifoda etilgan qoidalar bilan ajralib turadi [1, 63-bet]. Panining ilmiy yondashuvi til hodisasini faqat amaliy nutq vositasi sifatida emas, balki uzviy tartib va tuzilishga ega murakkab tizim sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatdi. Bu qarashlar keyinchalik Osiyo va Yevropa grammatik an'analari rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Qadimgi Yunonistonda tilning kelib chiqishi va mohiyatida falsafiy yondashuv ustuvor bo'lgan. Platonda til va borliq o'rtasidagi bog'liqlik o'rganilgan, tilning tabiatdan kelib chiqishi va inson fikrini ifodalay olishi haqida mulohazalar yuritilgan [2, 103-bet]. Aristotel esa nutq qismlarini ajratish, so'zlarning turlari va gapning mantiqiy tuzilishini belgilash orqali grammatik tasniflash tamoyillarini ishlab chiqqan [2, 115-bet]. Shuning natijasida tilning tuzilishiga tizimli va nazariy yondashuv shakllangan va tilshunoslik asta-sekin falsafadan ajralib, mustaqil ilmiy yo'nalishga aylana boshlagan.

O'rta asrlarda arab tilshunosligi o'zining eng yuqori bosqichiga erishdi. Sibavayhning "Al-Kitob" asari arab tilining grammatikasi va fonetik tizimini ilmiy asosda yoritib bergan bo'lib, unda tovushlarning artikulyatsiyasi, so'z yasash modellari va sintaktik munosabatlar chuqur tahlil qilingan [3, 54-bet]. Shuningdek,

Qur'on oyatlarining to'g'ri talaffuzi va ma'nosini izohlash ehtiyoji tilshunoslikning bu hududda rivojlanishiga katta turtki bo'lgan [3, 78-bet]. Arab olimlari tomonidan yaratilgan ilmiy nazariyalar Yevropa tilshunoslik maktablari shakllanishiga ham bilvosita ta'sir ko'rsatgan.

Yevropada uyg'onish davridan boshlab tillar qiyosiy o'rganila boshladi. XVI–XIX asrlarda hind–yevropa tillari oilasi nazariyasining shakllanishi tarixiy-qiyosiy tilshunoslikning rivojlanishiga sabab bo'ldi [4, 92-bet]. Bu davrda turli tillar o'rtasidagi genetik yaqinlik, grammatik o'zgarishlarning tarixiy ildizlari va til birliklarining taraqqiyoti ilmiy tadqiqotning asosiy yo'nalishiga aylandi. Keyingi davrlarda esa XX asr lingvistikasi strukturalizm, generativ grammatika, psixolingvistika, sotsiolingvistika, neyrolingvistika kabi yo'nalishlar bilan yanada boyidi va tilshunoslik inson ongining chuqur psixologik va neyrobiologik jihatlari bilan ham bog'liq holda talqin etildi.

Tilning tuzilishi bilan birga uning jamiyat va tafakkurdagi o'rni ham dolzarb mavzudur. Til nafaqat fikrni ifodalash vositasidir, balki fikrning shakllanishiga ham ta'sir qiladi. Shuning uchun tilni o'rganish insonning borliqni qabul qilishi, madaniy xotirasi, dunyoqarashi va ijtimoiy o'zligining ilmiy talqinidir. Til — xalqning tarixi, qadriyatlari, ijtimoiy tajribasi va madaniy ongini mujassamlashtirgan noyob hodisadir. Har bir millatning tili o'sha xalqning ruhiyati va milliy dunyoqarashini ifodalovchi eng muhim belgi hisoblanadi. Shunday ekan, tilni o'rganish faqat grammatik modellarni o'zlashtirish emas, balki insoniyat tafakkuri va jamiyat taraqqiyotini anglashdir.

Tilshunoslikning kelajagi ham inson tafakkuri va texnologiya bilan uyg'un ravishda rivojlanadi. Sun'iy intellekt tizimlarida tabiiy tilni qayta ishlash, avtomatik tarjima, nutqni aniqlash va matn yaratish texnologiyalari tilning tuzilishi va ishlash mexanizmlarini yanada chuqur o'rganishni talab qilmoqda. Shunday ekan, lingvistika kelajakda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaydi, aksincha, zamonaviy ilm-fan va kommunikatsiya tizimlarining markaziy bo'g'iniga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, tilshunoslikning paydo bo'lishi insoniyat taraqqiyoti

bilan bevosita bog'liq bo'lib, til dastlab muloqot ehtiyojidan kelib chiqdi, keyinchalik ilmiy tadqiqot obyektiga aylandi. Qadimgi sivilizatsiyalardagi grammatik qarashlar tilni tizimli ravishda o'rganish imkonini yaratdi, o'rta asrlarda arab olimlari lingvistikaning nazariy asoslarini boyitdi, Yevropa tadqiqotchilari esa tilni tarixiy taraqqiyot nuqtayi nazaridan yondashdi. Bugungi kunda tilshunoslik faqat til tuzilishini emas, balki inson tafakkuri, jamiyat, madaniyat, texnologiya va kommunikatsiya jarayonlarini ham qamrab oladi. Tilning inson hayotidagi o'rni kundan-kunga kengayib borayotganligi uning kelajakda ham eng muhim ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib qolishini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Panini. Ashtadhyayi. – New Delhi: Oxford University Press, 1995.
2. Robins R. A Short History of Linguistics (Tilshunoslikning qisqa tarixi). – London: Routledge, 2002.
3. Sibawayh. Al-Kitob. – Cairo: Dar al-Fikr, 1988.
4. Campbell L. Tarixiy tilshunoslik: Kirish (Historical Linguistics: An Introduction) – Cambridge: MIT Press, 2013.